

Jolanta Judyta Pudełko PDDM

Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie
judyta.pd@gmail.com

Stanisław Narcyz Klimas OFM, *Autentyczność Bożego Grobu w Jerozolimie. Badania historiograficzne, archeologiczno-architektoniczne i udokumentowane w zabytkach (I-X w.)* (Kalwaria Zebrzydowska: Calvarianum 2017). Ss. 594. PLN 55. ISBN 978-83-63440-36-7

Autor książki, Stanisław Narcyz Klimas, franciszkanin z prowincji Niepokalanego Poczęcia w Polsce, w służbie Kustodii Ziemi Świętej od 1992 roku, doktor historii Kościoła (*Pontificia Università Gregoriana*, 1997 rok) ze specjalnością w historii antycznej. Autor uzyskał również dyplom z archiwistyki w watykańskim Instytucie Paleografii, Dyplomatyki i Archiwistyki. O. Klimas jest wykładowcą w seminarium duchownym Kustodii Ziemi Świętej w Jerozolimie (*Studium Theologicum Jerosolymitanum*), Papieskim Uniwersytecie „Antonianum” w Rzymie oraz profesorem nadzwyczajnym na wydziale nauk biblijnych i archeologii w *Studium Biblicum Franciscanum* w Jerozolimie. Od 1998 roku pełni funkcję Dyrektora Kustodialnego Historycznego Archiwum Kustodii Ziemi Świętej.

Książka o. Klimasa stanowi obszerną prezentację (siedem rozdziałów) miejsca śmierci i pochówku Jezusa obejmująca okres od czasu ukrzyżowania Mistrza z Nazaretu aż po zburzenie bizantyjskiej bazyliki przez fatymidzkiego kalifa Al-Hakima w 1009 roku. Publikacja w języku polskim jest

rozwinięciem i uzupełnieniem pracy doktorskiej autora, przedstawionej na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (1997 rok). Wydanie książki zbiegło się też z renowacją ponad dwustuletniej kaplicy grobu Jezusa w jerozolimskiej bazylice, przeprowadzoną przez pracowników politechniki w Atenach. Po przedmowie autora, w której wyjaśnia swoje wieloletnie zainteresowania miejscem śmierci, pochówku i zmartwychwstania Jezusa (s. 15-16), oraz prologu abpa Pierbattisty Pizzaballi OFM, administratora apostolskiego Patriarchatu Jerozolimy (s. 17-20), następuje spis używanych w książce skrótów (s. 21-25) oraz długi wstęp (s. 26-68). We wstępie autor prezentuje burzliwą historię opisywanego miejsca, łączących się z tym badań, wątpliwości co do autentyczności, a jednocześnie możliwości jej potwierdzenia. O. Klimas przytacza tu liczne źródła historyczne, opisy badaczy, archeologów, pielgrzymów, żyjących w Jerozolimie zakonników, powstałe od czasów bizantyjskich aż do współczesnych. Następnie przedstawia w zarysie przyjętą metodologię oraz poszczególne etapy badań podjęte w publikacji, gdyż „podział na siedem rozdziałów pomoże przyjrzeć się dokładnie problemom napotkanym w czasie poszukiwań” (s. 67).

W rozdziale pierwszym (s. 77-108) autor zajmuje się tematyką praktyki ukrzyżowania, jej pochodzeniem, stosowaniem, postrzeganiem, zwyczajami związanymi z tą karą śmierci. Analizie poddaje najpierw teksty biblijne Starego i Nowego Testamentu, zwracając uwagę na stosowanie kary powieszenia, miejsca egzekucji oraz pochówku. O ile według świadectw Starego Testamentu „Izrael [...] nigdy nie stosował kary ukrzyżowania” (s. 79), o tyle Nowy Testament posiada liczne odniesienia do krzyża i ukrzyżowania w związku ze śmiercią Chrystusa. Nowy Testament przedstawia krzyż jako narzędzie tortur oraz odnosi go do cierpień Chrystusa, które stały się wybawieniem od grzechu i objawieniem miłości Boga do człowieka. Następnie zostają poddane analizie pisma żydowskie, gdzie temat ukrzyżowania sporadycznie

pojawia się w zarówno w pismach z Qumran, jak i w targumach. O. Klimas opisuje zwyczaj kary krzyżowania w świecie starożytnym, wśród Sumerów, Scytów, w Indiach, w Asyrii, Persji, Grecji i Rzymie. Kolejne paragrafy odnoszą się już konkretnie do ukrzyżowania Chrystusa według pogańskich, żydowskich, samarytańskich źródeł starożytnych oraz apokryfów chrześcijańskich i Koranu.

Rozdział drugi (s. 109-153) zajmuje się kwestią topografii miejsca ukrzyżowania i pochówku Jezusa oraz związanych z nią różnych tradycji. Autor omawia najpierw miejsce Golgoty – Kalwarii pod względem filologii i tradycji. Kolejnym przedstawionym miejscem jest grób i rejon ogrodu. Opis posiada odniesienia ewangeliczne, filologiczne, topograficzne oraz prawne. Następnie autor zajmuje się szeroko dyskutowaną kwestią przebiegu ówczesnych murów Jerozolimy, poza którymi miała nastąpić śmierć i pogrzeb Jezusa.

Rozdział trzeci (s. 155-212) omawia tradycje teologiczne związane z miejscem Golgoty i grobu Jezusa. Miejsce ukrzyżowania i pochówku Jezusa zostaje porównane z tradycjami o miejscu i pochówku Adama, pierwszego człowieka. Służą do tego zarówno biblijne porównania Adam – Chrystus, jak i świadectwa literatury hebrajskiej (midrasze, targumy, Talmud, apokryfy) i chrześcijańskiej. Starożytni autorzy interesowali się tajemniczą postacią protoplasty ludzkości i próbowali łączyć jego osobę z Jerozolimą (czy Górą Moria). Autorzy chrześcijańscy natomiast koncentrowali się na przedstawieniu wypełnienia się dziejów ludzkości: pogrzebany na Kalwarii Adam został oczyszczony krwią Nowego Adama – Chrystusa. Następnie autor zatrzymuje się nad tradycją, która upatrywała w Golgocie środek ziemi, co wynikało z centralnej roli Jerozolimy w historii zbawienia, zarówno w tradycji żydowskiej, jak i chrześcijańskiej. O ile pisma żydowskie identyfikują „pępek świata” z miejscem, w którym znajdowała się świątynia jerozolimska, o tyle chrześcijańskie – z miejscem wydarzeń zbawczych, a więc śmierci i zmartwychwstania Jezusa. Kolejna

tradycja dotyczy Golgoty jako miejsca ofiar Adama, Izaaka i Melchizedeka, łączonych z punktu widzenia pism żydowskich z Górą Moria, w pismach chrześcijańskich natomiast – z Golgotą. Autor opisuje również interpretacje pęknięcia skały Golgoty oraz znaków krwi na Gulgocie. Po zburzeniu świątyni Jerozolimskiej judeochrześcijanie połączyli tradycje związane ze świątynią czy Górą Moria z miejscem śmierci Chrystusa.

W rozdziale czwartym (s. 213-304) autor zajmuje się budynkami, które wiążą się z opisywanymi miejscami. Pierwszy etap rozpoczyna się wraz ze śmiercią Chrystusa i trwa do roku 135, kiedy rozpoczyna się kult tego miejsca przez chrześcijan, aż do zmian w zabudowaniach Jerozolimy dokonanych po drugim powstaniu żydowskim podczas panowania Hadriana. Na podstawie świadectw i możliwych badań archeologicznych zostaje przeprowadzona próba rekonstrukcji wyglądu miejsca Golgoty i grobu Jezusa. Kolejny etap to lata 135-325, kiedy Jerozolima zostaje przemianowana na rzymskie miasto *Aelia Capitolina*, a miejsca śmierci i pochówku Chrystusa zostają poświęcone pogańskim kultom. W kolejnym paragrafie, który dotyczy lat 325-614, autor opisuje najbardziej znaczące zmiany: budowę konstantyńskiej bazyliki aż do czasu najazdu Persów (614 rok). Ostatni paragraf rozdziału odnosi się do zmian od najazdu perskiego do X wieku – czasów kalifa Al-Hakima. Wydarzenia potwierdzone zostają zarówno świadectwami pisarzy, jak archeologią miejsca. Na końcu rozdziału znajdują się liczne rysunki i fotografie będące dokumentacją przeprowadzonych badań.

Rozdział piąty (s. 305-366) dotyczy krzyża. Autor zajmuje się kwestią symboliki krzyża i jego kultu w Biblii oraz w bardzo szeroko rozumianej tradycji chrześcijańskiej. W ten sposób wprowadza do prezentacji wydarzenia odnalezienia drzewa krzyża świętego przez św. Helenę, relacjonowanego przez szereg teologów i historyków od czasów Bizancjum aż po X wiek. W niektórych przekazach pojawiają się inni bohaterowie związani z historią odnalezienia i adoracji krzyża Chrystusa: Protonika, żona cesarza Klaudiusza, oraz tajem-

niczy Juda Cyriak. Kult relikwii krzyża przyczynił się do ustanowienia związanych z nim obchodów liturgicznych rozszerzających się stopniowo na chrześcijański świat, o czym traktuje kolejny paragraf rozdziału. Odnalezienie i kult relikwii krzyża wpłynęły również znacząco na rozwój teologii i budownictwo, co potwierdzają zarówno źródła piśmiennicze, jak i archeologia.

Rozdział szósty (s. 367-403) został poświęcony pielgrzymkom do miejsca śmierci i pochówku Jezusa oraz w późniejszym czasie do bazyliki Anastasis, poczynawszy od czasów biblijnych aż do pełnego rozwoju ruchu pielgrzymkowego (X wiek). Autor rozpoczyna opis od czasów biblijnych: przedstawia żydowski zwyczaj pielgrzymowania do świętych miejsc oraz pielgrzymowanie samego Jezusa i w następstwie chrześcijan pierwszych wieków. Ruch pielgrzymkowy w kierunku Jerozolimy przeżywa swój rozkwit od czasów konstantyńskich, do czego przyczyniła się sama św. Helena. Wówczas to pojawiają się opisy podróży pątników, które stanowią cenne świadectwo opisu Ziemi Świętej, jej sanktuariów i kultu chrześcijańskiego. W kolejnym paragrafie zostaje przedstawione odrodzenie ruchu pielgrzymkowego po najeździe perskim (614 rok) aż po X wiek, który zamyka chronologicznie obecne w książce badania. Ruch pielgrzymkowy pozostawił zatem wiele cennych świadectw, ale motywacje pielgrzymowania do miejsc świętych były bardzo różne. Odbywano pielgrzymki, „aby się modlić, odbyć pokutę, zebrać relikwie, zobaczyć miejsca święte, badać je, opowiedzieć o nich innym” (s. 402). Biorąc pod uwagę, iż tutaj nawiedzano najważniejsze miejsce chrześcijaństwa będące dotykającym znakiem odkupienia i zmartwychwstania, pielgrzymki do Ziemi Świętej stały się spotkaniem z tajemnicami wiary, a Boży Grób był „najistotniejszym celem pielgrzymek” (s. 403).

Ostatni, siódmy rozdział (s. 405-481) zawiera różne przedstawienia Bożego Grobu, które zostały znalezione w eulogiach, na ampułkach oraz innych małych przedmiotach, na sarkofagach, relikwiarzach, mozaikach ściennych

i podłogowych, na miniaturach ewangelarzy, lekcjonarzy oraz w rękopisach. Z czasem pojawiły się również budowle architektoniczne odwzorowujące Bazylikę Bożego Grobu czy samej kaplicy chroniącej grób Jezusa. Daje to możliwość rekonstrukcji nieistniejących już dziś zabudowań Bożego Grobu z epoki konstantyńskiej. Rozdział ten zamykają liczne fotografie i rysunki potwierdzające opisywane przedmioty.

Książkę zamyka zakończenie (s. 463-477), które stanowi syntezę historii miejsca śmierci, pochówku i zmartwychwstania Chrystusa od czasów ewangelicznych wydarzeń aż do czasów dzisiejszych. Autor stwierdza z przekonaniem: „Trzeba podkreślić ciągłość tradycji przekazywanej z pokolenia na pokolenie, począwszy od ewangelistów aż do początków X w. – pamięć o dokładnym położeniu grobu Chrystusa, zwłaszcza po radykalnej przebudowie Jerozolimy w miasto-kolonie rzymską z rozkazu Hadriana w 135 r., przetrwała” (s. 474).

Posłowie (s. 479-481) zawiera opis osobistego doświadczenia autora związanego z remontem kaplicy Bożego Grobu, co wiązało się z odsłonięciem poszczególnych warstw marmurowych płyt w celu dotarcia do pozostałości półki skalnej – oryginalnej części grobu Chrystusa. Jest to bardzo praktyczna próba odpowiedzi na pojawiający się w książce problem – autentyczności grobu Chrystusa. Książka zawiera obszerną bibliografię przedstawianego problemu (s. 483-543), która zawiera zarówno teksty źródłowe, jak i opracowania historyczne i archeologiczne. Innym walorem monografii są liczne rysunki i plany Jerozolimy oraz Bazyliki Bożego Grobu, a także szkice powstałe w wyniku badań archeologicznych, fotografie i towarzyszące im opisy.

Pozycja O. Klimasa jest bardzo cenną publikacją dotyczącą dziejów i badań nad grobem Chrystusa. Bazując na tekstach źródłowych i archeologii, w zwięzły i przejrzysty sposób zapoznaje czytelnika ze szczegółami historii miejsca tak ważnego dla wszystkich chrześcijan. Może ona wzbogacić wiedzę zarówno biblistów, przewodników po Ziemi Świętej, jak i wszystkich zainteresowanych historią miejsc świętych.